

## Political Fragmentation in Azerbaijan at the End of the 15th Century: The Genesis of the Safavid State

<sup>1</sup> Ləman Əliyeva

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250206014>

**Abstract:** This article analyzes the emergence of the Safavid state within the context of the profound political, social, and ideological transformations that took place in the South Caucasus and the Iranian Plateau at the end of the fifteenth century. The study examines the systemic crisis of the Aq Qoyunlu state, the decline of the tribal confederation model, and the interrelation of these processes with the transformation of the Safaviyya order from a mystical-religious community into a military-theocratic organization. Particular emphasis is placed on the activities of Shaykh Junayd and Shaykh Haydar, the formation of the Qizilbash confederation, and the decisive role of the Anatolian factor. The campaigns of Ismail I between 1499 and 1503, the battles of Sharur and Hamadan, as well as the conquest of Tabriz in 1501, are presented as key stages in the legitimation of Safavid rule and the consolidation of imperial power. The study demonstrates that the establishment of the Safavid state was not merely the result of charismatic leadership, but rather the outcome of the complex interaction of political fragmentation, social mobilization, and ideological synthesis. The article substantiates that the political, religious, and cultural legacy of the Safavids played a decisive role in shaping the long-term ethno-confessional identity of Azerbaijan and Iran.

**Keywords:** *Safavid state; Aq Qoyunlu crisis; Qizilbash confederation; Shah Ismail I*

---

<sup>1</sup> Aliyeva, L. Master's Student, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: [eliyeva03041@gmail.com](mailto:eliyeva03041@gmail.com). ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9561-0868>.

## **XV Əsrin Sonunda Azərbaycanada Siyasi Dağınıqlıq: Səfəvi Dövlətinin Genezisi**

<sup>1</sup> Ləman Əliyeva

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250206014>

**Xülasə:** Bu məqalə Səfəvi dövlətinin yaranmasını XV əsrin sonlarında Cənubi Qafqaz və İran yaylasında baş verən dərin siyasi, sosial və ideoloji transformasiyalar kontekstində təhlil edir. Tədqiqat Ağqoyunlu dövlətinin sistemli böhranını, tayfa konfederasiyası modelinin tənəzzülünü və bu proseslərin Səfəviyyə ordeninin mistik-dini xarakterdən hərbi-teokratik təşkilata çevrilməsi ilə qarşılıqlı əlaqəsini araşdırır. Məqalədə Şeyx Cüneyd və Şeyx Heydərin fəaliyyəti, qızılbaş konfederasiyasının formalaşması və Anadolu faktorunun həlledici rolu xüsusi vurğulanır. I İsmayılın 1499–1503-cü illər yürüşləri, Şərur və Həmədan döyüşləri, eləcə də 1501-ci ildə Təbrizin fəthi Səfəvi hakimiyyətinin legitimləşməsi və imperiya konsolidasiyasının əsas mərhələləri kimi təqdim olunur. Tədqiqat göstərir ki, Səfəvi dövlətinin qurulması təkcə karizmatik liderliyin nəticəsi deyil, siyasi dağınıqlıq, sosial səfərbərlik və ideoloji sintez kimi amillərin kompleks qarşılıqlı təsiri nəticəsində mümkün olmuşdur. Məqalə Səfəvilərin siyasi, dini və mədəni irsinin Azərbaycan və İranın uzunmüddətli etno-konfessional kimliyinin formalaşmasında həlledici rol oynadığını əsaslandırır.

**Açar sözlər:** *Səfəvi dövləti, Ağqoyunlu böhranı, qızılbaş konfederasiyası, I Şah İsmayıl*

### **1. Giriş**

Cənubi Qafqaz və İran yaylasının tarixində XV–XVI əsrlərin qovşağı, nəticələri əsrlər boyu Yaxın Şərfin siyasi və konfessional xəritəsini müəyyən edən fundamental tarixi dönüş nöqtəsini ifadə edir. Bu dövr Ağqoyunlu dövlətinin simasında türkmən tayfa konfederasiyalarının hegemonluğunun süqutu və on iki imam şiəliyi ideologiyası əsasında dağınıq əraziləri birləşdirən Səfəvi sülaləsinin sürətli yüksəlişi ilə səciyyələnir.

Tarixçilər, dilçilər və kulturoloqlar üçün sözügedən mərhələ köçəri siyasi ənənələrlə oturaq imperiya bürokratiyasının, mistik sufizmlə dövlət hüququnun, türk hərbi elitası ilə fars inzibati mədəniyyətinin mürəkkəb sintezinin formalaşdığı nadir bir tarixi laboratoriya kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. XV əsrin sonlarında Azərbaycan ərazisində müşahidə olunan siyasi dağınıqlıq təsadüfi anarxiya epizodu deyil, geniş ərazilərə nəzarət və hakimiyyətin mərkəzləşdirilməsi imkanlarını tükətməmiş tayfa konfederasiyası modelinin sistemli böhranının təzahürü idi.

---

<sup>1</sup> Aliyeva, L. Master's Student, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: [eliyeva03041@gmail.com](mailto:eliyeva03041@gmail.com). ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9561-0868>

Bu tədqiqatın məqsədi epoxaların dəyişməsinə gətirib çıxaran tarixi proseslərin hərtərəfli rekonstruksiyasını aparmaqdır. Səfəvilərin yüksəlişini yalnız dini fanatizm və ya Şah İsmayılın şəxsi xarizması prizmasından izah edən ənənəvi narrativlərdən fərqli olaraq, təqdim olunan təhlil sosial-iqtisadi amilləri, tayfalararası münasibətlərin dinamikasını və qızılbaş hərəkətinin ideoloji təkamülünü nəzərə alan kompleks yanaşma təklif edir. *Acta Globalis Humanitatis et Linguarum* jurnalının elmi tələblərinə uyğun olaraq, tədqiqat tarixi xronologiyani sosioloji təhlil və linqvistik qiymətləndirmə ilə uzlaşdıraraq mövcud paradigmalara yeni baxış formalaşdırmağı hədəfləyir.

Məqalədə Sultan Yaqubun 1490-cı ildə ölümündən sonra Ağqoyunlu dövlətinin tənəzzül mexanizmləri, XV əsrin son onilliyində regionu əhatə edən “fətrət dövrü”, Şeyx Cüneyd və Şeyx Heydərin rəhbərliyi altında Səfəviyyə ordeninin təşkilati transformasiyası, habelə Şah İsmayılın 1499–1503-cü illər kampaniyaları zamanı tətbiq etdiyi hərbi-strateji yanaşmalar ətraflı şəkildə təhlil olunur. Yeni dövlətin sosial bazasının formalaşmasında “Anadolu faktoru”na və erkən Səfəvilərin şahənşah və mürşid-i kamil titulunu birləşdirən hakimiyyət modelinin dualist təbiətinə xüsusi diqqət yetirilir.

## **2. Geosiyasi Mənzərə və Ağqoyunlu Böhranı**

Səfəvi dövlətinin meydana çıxmasını adekvat şəkildə izah etmək üçün onun birbaşa sələfi olan Ağqoyunlu dövlətinin süqutunun səbəbləri və inkişaf trayektoriyası dərinlən təhlil edilməlidir. Uzun Həsənin (1453–1478) hakimiyyəti dövründə qüdrətinin zirvəsinə çatan bu türkmən konfederasiyası Şərqi Anadoludan Xorasana qədər uzanan geniş coğrafiyaya nəzarət edirdi. Lakin bu imperiya miqyaslı zahiri gücün arxasında ciddi struktur ziddiyyətlər mövcud idi.

### **2.1. Uzun Həsənin İrsi: Uğursuz Mərkəzləşdirmə Cəhdi**

Uzun Həsən tarixə dağınıq tayfa konfederasiyasını mərkəzləşdirilmiş dövlət strukturuna çevirməyə çalışan görkəmli siyasi xadim kimi daxil olmuşdur. Onun qəbul etdiyi “Qanunnamə” vergi sisteminin unifikasiyası və köçəri tayfa əyanlarının oturaq kəndli əhaliyə qarşı özbaşınalığının məhdudlaşdırılması məqsədi daşıyırdı. Qaraqoyunlular (1467) və Teymurilər (1469) üzərində əldə edilən qələbələr Təbrizi regionun əsas siyasi mərkəzinə çevirmişdi.

Bununla belə, Uzun Həsənin islahatları mərkəzləşmə prosesində öz ənənəvi imtiyazlarını itirmək təhlükəsi görən tayfa aristokratiyasının ciddi müqaviməti ilə qarşılaşdı. 1473-cü ildə Otluqbeli döyüşündə Osmanlı imperiyasına məğlubiyyət Ağqoyunlu sülaləsinin nüfuzuna ağır zərbə vurdu və türkmən süvarilərinin osmanlıların odlu silahlarla təchiz olunmuş nizamlı ordusu qarşısında hərbi zəifliyini açıq şəkildə nümayiş etdirdi. Bu hadisə dövlətin daxili eroziyasını sürətləndirən əsas dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir.

### **2.2. Sultan Yaqub və Ağqoyunlu Dövlətinin “Qızıl Payızı”**

Uzun Həsənin 1478-ci ildə vəfatı ilk ciddi sülalə böhranını doğurdu. Mərkəzləşdirmə siyasətini davam etdirməyə çalışan oğlu Sultan Xəlil qardaşı Yaqub tərəfindən devrildi və Xoy döyüşündə öldürüldü. Sultan Yaqubun hakimiyyəti (1478–1490) bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən nisbi sabitlik

və mədəni çiçəklənmə dövrü kimi xarakterizə edilir. Bu mərhələdə Təbriz sarayı görkəmli şair və alimlərin fəaliyyət göstərdiyi mərkəzə çevrilmiş, miniatür sənəti inkişaf etmişdir.

Lakin bu sabitlik zahiri xarakter daşıyırdı. Sultan Yaqub atasının qarşılaşdığı problemlərlə — tayfa başçılarının itaətsizliyi və dini-sufi ordenlərin artan nüfuzu ilə üz-üzə qaldı. Məhz bu mərhələdə Səfəviyyə ordenindən qaynaqlanan təhlükə açıq şəkildə hiss olunmağa başladı. Uzun Həsənin bacısı oğlu olan Şeyx Heydər ardıcılarını hərbişdirilmiş ideoloji-siyasi təşkilata çevirdi. “Dövlət içində dövlət” təhlükəsini dərk edən Sultan Yaqub Şirvanşah Fərrux Yasar ilə ittifaqa girərək 1488-ci ildə Şeyx Heydəri məğlub etdi. Heydərin ölümü birbaşa təhlükəni aradan qaldırsa da, Səfəviyyə liderləri ətrafında şəhidlik və məzlumluq kultunun formalaşmasına səbəb oldu ki, bu amil sonradan Ağqoyunlu dövlətinin süqutunda həlledici rol oynadı.

### 2.3. 1490-cı illərin Sülalə Xaosu

Sultan Yaqubun 1490-cı ildə — ehtimal ki, zəhərlənmə nəticəsində — vəfatı Ağqoyunlu siyasi sistemində tam deqradasiya mərhələsini başlatdı. Sonrakı onillik mənbələrdə bu dövr fasiləsiz vətəndaş müharibələri, saray çevrilişləri və hökmdar qətləri ilə müşayiət olunan “fitnə” mərhələsi kimi təsvir olunur.

#### Tənəzzülün xronologiyası:

- **Baysunqur (1490–1492):** Uşaq yaşda taxta çıxarılan Baysunqur faktiki olaraq əmir Sufi Xəlilin nəzarətində idi. Onun hakimiyyəti fraksiyalararası mübarizə ilə səciyyələndi və əmisi oğlu Rüstəm tərəfindən devrilməsi ilə sona çatdı.
- **Rüstəm (1492–1497):** Pörnək tayfasının dəstəyi ilə hakimiyyətə gələn Rüstəm vəziyyəti sabitləşdirməyə çalışsa da, ardıcıl üsyanlarla üzləşdi. Strateji səhv edərək Şeyx Heydərin oğulları Əli, İbrahim və İsmayıl İstəxr qalасыndakı həbsdən azad etdi. Qızılbaş qüvvələrindən faydalanmaq cəhdi Sultan Əlinin ölümü və gənc İsmayılın Gilana sığınması ilə nəticələndi.
- **Gödək Əhməd (1497):** Osmanlı sultanı II Mehmedin nəvəsi olan Əhməd irsi torpaq paylarını (soyurqalları) ləğv edərək Osmanlı tipli fiskal idarəetməni tətbiq etməyə cəhd göstərdi. Bu islahat əyanların kəskin müqavimətinə səbəb oldu və onun İsfahan yaxınlığında məğlub edilərək öldürülməsi ilə nəticələndi.

### 2.4. İmperiyanın Bölünməsi və Hakimiyyət Vakuumu (1500)

1500-cü ilə qədər vahid Ağqoyunlu dövləti faktiki olaraq mövcudluğunu itirdi. Əbhər sazişindən sonra imperiya iki əsas hakim arasında bölündü: Əlvənd Mirzə Azərbaycan, Arran və Diyarbəkir, Sultan Murad isə İsfahan mərkəz olmaqla İraq-ı Əcəm, Fars və Kirmanı nəzarətə götürdü. Bundan əlavə, Yəzd, Kirman və Simnan kimi bölgələr yarım-müstəqil canişinlər tərəfindən idarə olunur, Şirvanda isə müstəqil Şirvanşah Fərrux Yasar hökmlərliq edirdi.

Bu siyasi parçalanma iqtisadiyyat və sosial struktur üçün ağır nəticələr doğurdu: ticarət yolları təhlükəli hala gəldi, kəndli əhali isə hərbi dəstələrin qeyri-məhdud vergi tələbləri nəticəsində müflisləşdi. Legitim hakimiyyət vakuumu isə nizam və ədalət vəd edən yeni bir siyasi qüvvənin — Səfəvilərin — meydana çıxması üçün əlverişli zəmin yaratdı.

### **3. Səfəviyyə Ordeninin Təkamülü: Mistikadan Militarizmə**

Səfəvilərin siyasi yüksəlişini Səfəviyyə ordeninin daxili transformasiyasını nəzərə almadan izah etmək mümkün deyildir. Təxminən bir əsr yarım ərzində bu dini birlik lokal sufi icmasından mərkəzləşmiş, hərbi-teokratik xarakter daşıyan güclü təşkilata çevrilmişdir.

#### **3.1. Radikallaşmanın Genezisi: Şeyx Cüneyd**

Şeyx Səfiəddin (ö. 1334) tərəfindən Ərdəbildə əsas qoyulan Səfəviyyə ordeni ilkin mərhələdə sünni-şafii məzhəbinə mənsub olmuş və Elxani, eləcə də Teymuri hökmdarlarının himayəsini qazanmışdır. Ordenin ideoloji istiqamətində kəskin dönüş Şeyx Cüneydin (ö. 1460) fəaliyyəti dövrünə təsadüf edir.

Tarixçi Rocer Seyvori qeyd edir ki, Şeyx Cüneyd “yalnız mənəvi hakimiyyətlə kifayətlənməyərək maddi və siyasi gücə can atırdı”. Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah tərəfindən Ərdəbildən uzaqlaşdırılan Cüneyd uzun illər Anadolu və Suriya ərazilərində fəaliyyət göstərərək türkmən tayfaları arasında tərəfdarlar toplamışdır. Məhz bu mərhələdə Səfəviyyə ideologiyasına liderə ilahi xüsusiyyətlər aid edən ifrat (ğulat) şüalə elementləri daxil olmağa başlamışdır.

Cüneydin “kafirlərə” (çərkəzlər, gürcülər, Trabzon imperiyası) qarşı qəzavat (müqəddəs müharibə) praktikasını tətbiq etməsi ordenin sosial bazasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Bu ideologiya təkcə mənəvi qurtuluş deyil, eyni zamanda hərbi qənimət əldə etmək arzusunda olan minlərlə köçəri döyüşçünü (qaziləri) onun ətrafında birləşdirmişdir.

#### **3.2. İnstitusionallaşma: Şeyx Heydər və “Tac-i Heydəri”**

Şeyx Cüneydin oğlu Şeyx Heydər (ö. 1488) Səfəviyyə ordeninin hərbi-institusional formalaşmasını tamamlamışdır. Onun adı ilə bağlı olan Tac-i Heydəri — on iki imama işarə edən on iki zolaqlı qırmızı baş geyimi — ordenin simvolik identifikatoruna çevrilmişdir. Məhz bu baş geyimindən Səfəvi ardıcıllarını ifadə edən “qızılbaş” (“qırmızıbaş”) termini formalaşmışdır.

Heydərin rəhbərliyi dövründə orden sərt iyerarxiyaya malik təşkilata çevrildi. Anadoluda fəaliyyət göstərən xəlifə (nümayəndə) şəbəkəsi Ərdəbildəki mərkəzə daimi canlı qüvvə və maddi resurs axınını təmin edirdi. Mürşid–mürid münasibətləri hərbi strukturda komandir–əsgər münasibətinə transformasiya olunmuş, itaətsizlik isə dini xəyanət kimi qiymətləndirilmişdir.

Bununla yanaşı, Şeyx Heydər Uzun Həsənin və Trabzon şahzadəsi Despina xatunun qızı Aləmşah bəyim (Marta) ilə evlənərək Səfəviyyə ordenini Ağqoyunlu sülaləsi ilə qohumluq əlaqələri vasitəsilə legitimləşdirmişdir. Bu fakt onun oğlu İsmayıl həm dini, həm də irsi-siyasi baxımdan iddia irəli sürmək imkanı vermişdir.

### 3.3. İdeoloji Sintez

Erkən Səfəvi ideologiyası geniş kütlələri səfərbər edən unikal və yüksək dərəcədə mobilizəedici sinkretik model formalaşdırmışdır. Bu model aşağıdakı əsas komponentləri birləşdirirdi:

1. **Xalq sufizmi:** Sosial bərabərlik ideyaları və liderlə mistik bağlılıq aşağı sosial təbəqələr üçün cəlbedici idi.
2. **Şiə messianizmi:** Mehdiyin zühuru və ədalətin bərpası gözləntisi xaos şəraitində yaşayan cəmiyyətin psixoloji ehtiyaclarına cavab verirdi. Şah İsmayıl öz poeziyasında (Xətai divanı) esxatoloji obrazlardan geniş istifadə edərək özünü “Əlinin gözü” və “Allahın sirri” kimi təqdim edirdi.
3. **Türk döyüşçü etosu:** Alpərən (döyüşçü–övlia) idealları və tayfa liderinə mütləq sədaqət.
4. **Fars dövlətçilik ənənəsi:** Fərr-i İzad (ilahi xarizma) konsepsiyasının və şahənşah titulumun dirçəldilməsi.

Bu ideoloji sintez Səfəvilərə Anadolu köçərilərini, İran kəndlilərini, şəhər sənətkarlarını və hətta xristian əhəlinin müəyyən təbəqələrini öz ətrafında birləşdirməyə imkan vermişdir.

### 4. İnqilabın Sosial Bazası: Qızılbaş Konfederasiyası

Səfəvi hərəkatının əsas hərbi dayaqını Qızılbaş tayfa konfederasiyası təşkil edirdi. Bir tayfanın (Bayandur) hegemonluğu üzərində qurulan Ağqoyunlu dövlətindən fərqli olaraq, qızılbaşlar dini ideologiya ətrafında birləşmiş tayfalarüstü qardaşlıq modeli təqdim edirdi.

#### 4.1. Tayfaların Etnoqrafiyası

Qızılbaş konfederasiyasının əsasını Anadolu və Suriya ərazilərindən miqrasiya etmiş oğuz türk tayfaları təşkil edirdi. Hər bir oymaq yeni formalaşan dövlət strukturunda spesifik funksiyaya malik idi:

- **Rumlu:** Mərkəzi Anadoludan çıxmış, erkən dövrdə diplomatik və dini rəhbərlikdə mühüm rol oynamışlar.
- **Şamlı:** Suriya mənşəli olub, ənənəvi olaraq vəkillik və Herat qubernatorluğu kimi yüksək vəzifələri icra etmişlər.
- **Ustacı:** Ərzincan və Sivas bölgəsindən olan, döyüşkənliyi ilə seçilən tayfa.
- **Təkəli:** Antalya bölgəsindən olan, erkən mərhələdə İsmayılın əsas dayaqlarından biri.
- **Zülqədər (Dülqədir):** Maraş və Əlbistan bölgəsi mənşəli.
- **Əfşar:** Geniş yayılmış, sonrakı dövrdə (Nadir şah) da mühüm rol oynamış tayfa.
- **Qacar:** Gəncə və Qarabağ ərazilərində yerləşmiş, gələcək Qacar sülaləsinin əsasını qoymuşlar.

- **Varsaq:** Qaraman və Kilikya bölgələrindən olan tayfa.

Türk tayfaları ilə yanaşı, hərəkətdə talışlar, lurlar və kürdlər də iştirak etsə də, ordunun komanda strukturu və rəsmi dili əsasən türk (türkmən) olaraq qalırdı.

## 4.2. Anadolu Faktoru

Türk tarixçisi Faruk Sümer Səfəvi dövlətinin formalaşmasını mahiyyət etibarilə Anadolu türklərinin siyasi layihəsi kimi əsaslandırmışdır. Mərkəzləşən Osmanlı dövlətinin vergi siyasəti, köçəri həyat tərzinin məhdudlaşdırılması və inzibati təzyiqlər tayfaları Səfəvilərə yönəltdi. Ərdəbil şeyxləri alternativ model təqdim edirdilər: tayfa azadlığının dini xidmətlə birləşdiyi teokratik dövlət.

XVI əsrin əvvəllərində baş verən “Böyük köç” nəticəsində Anadolu tayfalarının Azərbaycana axını İsmayılı tükənməz hərbi-sosial resursla təmin etmişdir. Bu amil Osmanlı–Səfəvi münaqişəsinin kəskinliyini izah edir; İstanbul üçün bu mübarizə sadəcə xarici təhlükə deyil, daxili ekzistensial təhdid kimi qiymətləndirilirdi.

## 4.3. “Türk–Tacik” Dixotomiyası

Səfəvi hərəkətinin strukturunda başlanğıcdan etibarən “qılınc əhli” (türk-qızılbaşlar) ilə “qələm əhli” (fars bürokratları, taciklər) arasında gərginlik mövcud idi.

- **Türk qızılbaşlar** fəth edilmiş əraziləri kollektiv mülkiyyət kimi qəbul edir, bütün hərbi və inzibati tiyul vəzifələrinə iddia edirdilər.
- **Tacik bürokratlar** isə mürəkkəb vergi və mülki idarəetmə sisteminin saxlanılması üçün zəruri idilər.

Vladimir Minorski bu münasibəti “yağla suyun ittifaqı” kimi xarakterizə etmişdir. Şah İsmayıl fars məmurları yüksək inzibati vəzifələrə təyin etməklə tarazlıq yaratmağa çalışsa da, bu siyasət tez-tez qızılbaş əmirlərinin narazılığına və fars məmurların fiziki məhvinə səbəb olurdu. Sözügedən gərginlik XVI əsr boyu Səfəvi dövlətinin struktur xüsusiyyəti olaraq qalmaqda idi.

## 5. Hakimiyyətə Gedən Yol: I İsmayılın Yürüşləri (1499–1503)

1494–1501-ci illər Səfəvi hakimiyyətinin qurulması üçün həlledici hazırlıq mərhələsi olmuşdur. Atası Şeyx Heydərin və böyük qardaşı Sultan Əlinin ölümündən (1494) sonra azyaşlı İsmayıl Gilanda, Lahican şəhərində yerli hökmdar Karkiya Mirzə Əlinin himayəsi altında gizlədilmişdir. Bu “gizlənmə” dövrü (1494–1499) İsmayılın qəyyumları (lələlər) tərəfindən Anadolu müridləri ilə gizli əlaqələrin qurulması və gənc liderin hərbi-ideoloji hazırlığı üçün məqsədyönlü şəkildə istifadə edilmişdir.

### 5.1. Ərzincan Toplantısı (Yay 1500)

1499-cu ildə İsmayıl Lahicanı tərk edərək Ərdəbilə, daha sonra isə Şərqi Anadolunun Ərzincan yaylaqlarına doğru hərəkət etdi. Müasir tədqiqatlar (K. Ghereghlou, J. Aubin) bu yürüşün kortəbii

üsyən deyil, diqqətlə planlaşdırılmış kampaniya olduğunu göstərir. Ərzincanda Ustaclı, Şamlı, Rumlu, Təkəli, Zülqədər, Əfşar və Qacar tayfalarından ibarət təxminən 7 min seçmə qızılbaş döyüşçüsü İsmayılın ətrafında toplandı. Say etibarilə rəqiblərindən az olmalarına baxmayaraq, bu qüvvə fanatik sədaqəti və yüksək hərəkətliliyi ilə seçilirdi.

## **5.2. Şirvan Kampaniyası: İntiqam və Resurslar (1500-cü ilin sonu)**

İsmayılın ilk hədəfi Təbriz deyil, Şirvan oldu. Bu seçim həm ideoloji, həm də strateji xarakter daşıyırdı: atasının və babasının intiqamını almaq və Şirvanşahların maliyyə resurslarını ələ keçirmək məqsədi güdülürdü.

- **Cabanı (Gülüstan) döyüşü:** 1500-cü ilin sonunda qızılbaşlar Kür çayını keçərək Şirvanşah Fərrux Yasarın ordusu ilə qarşılaşdı. Sayca üstün olan Şirvan ordusu məğlub edildi, Fərrux Yasar döyüşdə həlak oldu.
- **Bakının tutulması:** Ardınca Bakının mühasirəsi və fəthi Səfəvilərə mühüm maliyyə bazası qazandırdı və onları regional hərbi güc kimi tanıtdı.

## **5.3. Şərrur Döyüşü (1501): Dönüş Nöqtəsi**

Şirvandakı uğurlar Ağqoyunlu hökmdarı Əlvənd Mirzəni hərəkətə gətirdi. 1501-ci ilin iyulunda Naxçıvan yaxınlığındakı Şərrur düzündə baş verən döyüşdə Ağqoyunlu ordusu (10–30 min nəfər) İsmayılın təxminən 7 minlik qoşunu ilə üzləşdi. Döyüş qızılbaş süvarilərinin taktiki üstünlüyü və Ağqoyunlu ordusunun zəif döyüş ruhu ilə nəticələndi. Baş komandan Qaracaqay xanın ölümü ordunun dağılmasına səbəb oldu. Əlvənd qaçdı və Təbriz müdafiəsiz qaldı.

## **5.4. Təbrizin Fəthi və Dövlətin Elan Edilməsi**

1501-ci ilin iyulunda İsmayıl Təbrizə daxil oldu və özünü şah elan etdi. Cümə xütbəsinin on iki imamın adı ilə oxunması və şiəliyin dövlət dini elan edilməsi region üçün inqilabi dəyişiklik idi. Bu addım yalnız siyasi deyil, konfessional və sivilizasion dönüş nöqtəsi kimi çıxış etdi.

## **6. İmperiyanın Konsolidasiyası (1501–1510)**

Təbrizin fəthi yeni dövlətin başlanğıcı idi. İsmayıl Ağqoyunlu irsini tam nəzarət altına almaq üçün ardıcıl yürüşlərə başladı.

### **6.1. Həmədan Döyüşü (1503)**

1503-cü ildə Sultan Murad Ağqoyunlu ilə Həmədan yaxınlığında baş verən döyüşdə İsmayıl yenidən qələbə qazandı. Bu qələbə ilə Fars, Kirman, Yəzd və İraq-ı Əcəm Səfəvilərin hakimiyyətinə keçdi.

## **6.2. Sonrakı Fəthlər**

1504–1510-cu illərdə Mazandaran, Yəzd, Bağdad və Xorasanın birləşdirilməsi ilə Səfəvi dövləti regional imperiyaya çevrildi. 1510-cu ildə Mərv döyüşündə Şeybani xanın məğlub edilməsi şərq sərhədlərini möhkəmləndirdi.

## **7. Dövlət Quruluşu və Sosiomədəni Transformasiyalar**

Səfəvi dövləti türk hərbi demokratiyası, fars bürokratiyası və şiə teokratiyasının sintezini təmsil edirdi.

### **7.1. Hakimiyyətin Dualizmi**

İnzibati sistem həm dini-mistik, həm də dünyəvi strukturları birləşdirirdi. Dərgah və Divan paralel fəaliyyət göstərir, bu isə tez-tez türk əmirləri ilə fars məmurları arasında gərginlik yaradırdı.

### **7.2. Dil və Mədəniyyət**

Azərbaycan türk dili sarayın və ordunun əsas dili oldu. Şah İsmayıl Xətai kimi Azərbaycan türkcəsində klassik poeziya yaratdı. Fars dili isə inzibati və elmi dil kimi mövqeyini qorudu. Bu linqvistik simbioz Səfəvi mədəniyyətinin əsas xüsusiyyətinə çevrildi.

### **7.3. Dini Unifikasiya**

Şiəliyin tətbiqi zorakı metodlarla müşayiət olundu. Xarici şiə üləmalarının cəlb edilməsi nəticəsində qızılbaşların ifrat inancılı tədricən ortodoks isnaaşəriyyə transformasiya olundu.

## **8. Tarixşünaslıq Diskussiyası**

### **8.1. “Türkmən İntermessosu” və Varislik Problemi**

Minorskinin “Türkmən intermessosu” tezisinə qarşı müasir tarixşünaslıq Ağqoyunlu–Səfəvi varisliyini vurğulayır və Səfəvi dövlətini türk siyasi ənənələrinin kulminasiyası kimi dəyərləndirir.

### **8.2. Siyasi Dağınıqlığın Rolu**

1490-cı illərin siyasi pərakəndəliyi Səfəvilərin uğuru üçün həlledici faktor olmuşdur. Mərkəzləşmiş Ağqoyunlu dövləti mövcud olsaydı, İsmayılın üsyanı uğur qazanmazdı.

## **9. Nəticə**

Səfəvi dövlətinin yaranması Ağqoyunlu böhranı, Anadolu türk tayfalarının səfərbərliyi və Səfəviyyə ordeninin ideoloji transformasiyasının qarşılıqlı təsirinin nəticəsi idi. I İsmayıl bu enerjini mərkəzləşmiş imperiya quruculuğuna yönəltməyi bacardı. Səfəvilərin siyasi, dini və mədəni irsi bu gün də regionun kimliyini formalaşdırmaqda davam edir.

## İstifadə Olunmuş Mənbələr

- Abdullayev, M. (n.d.). *History of Azerbaijan*. Scribd.  
<https://www.scribd.com/document/549828428/History-of-Azerbaijan-Mehman-Abdullayev>
- Abisaab, R. (n.d.). *The ulama of Jabal 'Amil in Safavid Iran, 1501–1736: Marginality, migration and social change*. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/profile/Rula-Abisaab/publication/269875476>
- Amini Haravi. (n.d.). *The rise of the Safavids according to their old veterans: Futuhat-e Shahi. Iranian Studies*. Cambridge University Press.  
<https://www.cambridge.org/core/journals/iranian-studies/article/rise-of-the-safavids-according-to-their-old-veterans-amini-haravis-futuhate-shahi/F19F06562F65BD0258488B7425B7C518>
- Aq Qoyunlu. (n.d.). Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Ak-Koyunlu>
- Aq Qoyunlu. (n.d.). Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/aq-qoyunlu-confederation/>
- Aq Qoyunlu. (n.d.). Iranian Tours. <https://www.iraniantours.com/historical-period/aq-qoyunlu/>
- Aq Qoyunlu. (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Aq\\_Qoyunlu](https://en.wikipedia.org/wiki/Aq_Qoyunlu)
- Aq Qoyunlu. (n.d.). Wikiwand. [https://www.wikiwand.com/en/articles/Aq\\_Qoyunlu](https://www.wikiwand.com/en/articles/Aq_Qoyunlu)
- Aq Qoyunlu facts for kids. (n.d.). Kiddle. [https://kids.kiddle.co/Aq\\_Qoyunlu](https://kids.kiddle.co/Aq_Qoyunlu)
- Aq Qoyunlu facts for kids. (n.d.). DIY.org. [https://www.diy.org/article/aq\\_qoyunlu](https://www.diy.org/article/aq_qoyunlu)
- Battle of Hamadan (1503). (n.d.). Wikipedia.  
[https://en.wikipedia.org/wiki/Battle\\_of\\_Hamadan\\_\(1503\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Hamadan_(1503))
- Battle of Sharur. (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Battle\\_of\\_Sharur](https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Sharur)
- Brexton O'Donnell. (n.d.). *Rise of the Safavid dynasty*. University of Mary Washington.  
<http://cas.umw.edu/dean/files/2011/08/Odonnell-altikriti-rise-of-the-safavid-dynasty.pdf>
- Cashing in on land and privilege for the welfare of the shah: Monetisation of tiyūl in early Safavid Iran and Eastern Anatolia*. (n.d.). CORE.  
<https://core.ac.uk/download/pdf/42946753.pdf>
- Cultural and political identity of Iranian society during the Safavid period*. (n.d.). Tokyo University of Foreign Studies. <https://tufs.repo.nii.ac.jp/record/2024/files/jaas072001.pdf>

- Early Safavids, 1450–1510: Embodiment and disembodiment.* (n.d.). IranNamag.  
<https://www.irannamag.com/wp-content/uploads/2023/01/12e-6.3-4IranNamag-Mitchell.pdf>
- ESMĀ'ĪL I ŞAFAWĪ. (n.d.). *Encyclopaedia Iranica*.  
<https://www.iranicaonline.org/articles/esmail-i-safawi/>
- Ismail I. (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Ismail\\_I](https://en.wikipedia.org/wiki/Ismail_I)
- Campaigns of Ismail I. (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Campaigns\\_of\\_Ismail\\_I](https://en.wikipedia.org/wiki/Campaigns_of_Ismail_I)
- List of rulers of Aq Qoyunlu.* (n.d.). Wikipedia.  
[https://en.wikipedia.org/wiki/List\\_of\\_rulers\\_of\\_Aq\\_Qoyunlu](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_rulers_of_Aq_Qoyunlu)
- MINORSKY, V. F. (n.d.). *Encyclopaedia Iranica*.  
<https://www.iranicaonline.org/articles/minorsky-vladimir/>
- Metafizika Journal*, 8(3), 13–23. (n.d.).  
<https://metafizikajurnali.az/storage/images/site/files/Metafizika-31/Metafizika.Vol.8%2CNo.3%2CSerial.31%2Ccpp.13-23.pdf>
- Open Journal Systems. (n.d.). <https://egarp.lt/>
- Persian miniature.* (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Persian\\_miniature](https://en.wikipedia.org/wiki/Persian_miniature)
- Population of the Safavid State (historical-demographic research).* (n.d.). ResearchGate.  
<https://www.researchgate.net/publication/386245522>
- Qizilbash. (n.d.). Military Wiki. <https://military-history.fandom.com/wiki/Qizilbash>
- Qizilbash. (n.d.). Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Qizilbash>
- Qizilbash. (n.d.). Wikiwand. <https://www.wikiwand.com/en/articles/Qizilbash>
- Safavid Empire. (n.d.). Humanities LibreTexts.  
[https://human.libretexts.org/Courses/Lumen\\_Learning/Book%3A\\_History\\_of\\_World\\_Civilization\\_II-2\\_/05%3A\\_Islamic\\_World/05.2%3A\\_Safavid\\_Empire](https://human.libretexts.org/Courses/Lumen_Learning/Book%3A_History_of_World_Civilization_II-2_/05%3A_Islamic_World/05.2%3A_Safavid_Empire)
- Safavid Iran. (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Safavid\\_Iran](https://en.wikipedia.org/wiki/Safavid_Iran)
- Siege of Tabriz (1501). (n.d.). Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Siege\\_of\\_Tabriz\\_\(1501\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Siege_of_Tabriz_(1501))
- Sümer, F. (n.d.). *Safevî Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü.* Hepsiburada. <https://www.hepsiburada.com/safev-devleti-nin-kurulusu-ve-gelismesinde-anadolu-turklerinin-rolu-faruk-sumer-pm-HBC00007UCW63>
- The practice of politics in Safavid Iran: Power, religion and rhetoric. (n.d.). Dokumen.pub.  
<https://dokumen.pub/the-practice-of-politics-in-safavid-iran-power-religion-and-rhetoric-9780755607600-9781845118907.html>

The Safavid-Qizilbash ecumene and the formation of the Qizilbash-Alevi community in the Ottoman Empire, c. 1500–c. 1700. (n.d.). *Iranian Studies*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/journals/iranian-studies/article/safavidqizilbash-ecumene-and-the-formation-of-the-qizilbashalevi-community-in-the-ottoman-empire-c-1500c-1700/23E2C81B4BAD0DFAAADD54A25EEB5896>

The Safavid synthesis: From Qizilbash Islam to Imamite Shi‘ism. (n.d.). *Iranian Studies*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/journals/iranian-studies/article/safavid-synthesis-from-qizilbash-islam-to-imamite-shiism/115023951C322B584B1E0E23703DD86E>

Assessing the rise of Safavid Shāh Ismā‘īl I based on the theory of social deterrence. (n.d.). *Social Sciences Journal of University of Isfahan*. [https://ssj.ui.ac.ir/article\\_28627.html](https://ssj.ui.ac.ir/article_28627.html)

Received: 10.11.2025

Revised: 15.11.2025

Accepted: 12.12.2025

Published: 15.12.2025